



## เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์กับชีวิตการรับราชการ

### ชาติภูมิกำเนิด

นายพลเอกเจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ (ม.ร.ว. สัทธาน สนธิวงศ์) เกิดในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่พฤหัสบดีที่ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2409 ณ ตำบลปากคลองบางลำภูบน ริมบ่อนพระสุเมรุ เป็นโอรสองค์ที่สองในพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนธิวงศ์ และหม่อมเขียน สนธิวงศ์ เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์มีพี่น้องร่วมบิดามารดา 7 คน<sup>1</sup> ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าชาติภูมิกำเนิดเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งต่อการเลื่อนฐานะทางสังคม (Social mobility) ของเจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ เพราะจากการที่ท่านถือกำเนิดมาในราชวงศ์และมีความสนิทสนมใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้โอกาสที่จะได้รับการศึกษา โอกาสที่จะรับราชการ และเลื่อนตำแหน่งมักมีมากกว่าบุคคลสามัญทั่วไป

### การศึกษา

เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์เริ่มการศึกษาครั้งแรกเมื่ออายุได้ 6 ปีเศษ โดยเรียนภาษาไทยในโรงเรียนหลวงในพระบรมมหาราชวังซึ่งมีพระยาตรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เป็นอาจารย์ใหญ่ ต่อมาใน พ.ศ. 2424 ได้เข้าศึกษาภาษาอังกฤษชั้นต้นที่โรงเรียนมหาดเล็ก

<sup>1</sup>ข้าราชการในกรมรถไฟและกองทางกรมโยธาเทศบาล, ประวัตินายพลเอกเจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ (ม.ร.ว. สัทธาน สนธิวงศ์) พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพนายพลเอกเจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2484 (พระนคร : โรงพิมพ์รถไฟ, 2484), หน้า 1.

ซึ่งตั้งอยู่ตรงศึกข้างประตูพิมานไชยศรี

ต่อมาใน พ.ศ. 2425 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ออกไปศึกษาวิชาทหารบก ณ ประเทศเดนมาร์ก เพราะทรงทราบว่า เป็นประเทศที่มีกิจการทหารก้าวหน้า โดยให้ชายฉกรรจ์ทุกคนเป็นทหารรับใช้ประเทศชาติ<sup>1</sup> จึงมีพระราชประสงค์ให้ไปศึกษาวิชาทหารในประเทศนี้ และทรงพระราชทานเงินค่าเล่าเรียนให้ปีละประมาณ 200 ปอนด์<sup>2</sup>

เมื่อเจ้าพระยาวงษาอุปราชพร้อมวิชาชั้นต้นสำหรับนายทหารได้ใน พ.ศ. 2430 ก็ได้รับยศเป็นนายร้อยตรีในกองทัพบกเดนมาร์ก แล้วได้เข้ารับราชการในกองทหาร 3 เหล่าทัพ คือ กรมทหารราบ กรมทหารช่าง กรมทหารปืนใหญ่

ใน พ.ศ. 2433 ได้เข้าศึกษาในโรงเรียนเสนาธิการซึ่งเป็นสถาบันชั้นสูงของทหาร เล่าเรียนอยู่ 2 ปี จึงสำเร็จการศึกษา

เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์จะจัดการทหารตามแบบตะวันตก พระองค์จึงได้ส่งพระราชวงศ์ พระราชโอรส และข้าราชการไปศึกษาต่อในต่างประเทศ ซึ่งใน พ.ศ. 2434 ทรงส่งพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดช (กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช)<sup>3</sup> ไปศึกษาวิชาทหารในประเทศเดนมาร์ก

<sup>1</sup> สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระประวัติจอมพลพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช, พิมพ์ครั้งที่ 2. (พระนคร : โรงพิมพ์กรมยุทธศึกษาทหารบก, 2516), หน้า 17.

<sup>2</sup> กจ. ร. 7 ว. 16.2/2, เขียนำนาญเจ้าพระยาวงษาอุปราช.

<sup>3</sup> พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดชเป็นโอรสองค์ที่ 17 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติเมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2419 ได้เสด็จไปศึกษาวิชาชั้นต้นที่ประเทศอังกฤษเมื่ออายุ 9 ปี หลังจากที่ทรงสำเร็จวิชาชั้นมัธยมแล้ว จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้ไปศึกษาวิชาทหารที่ประเทศเดนมาร์ก.

ซึ่งเป็นระยะที่เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ใกล้จะสำเร็จการศึกษาแล้ว แต่อย่างไรก็ตาม กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชก็ทรงใกล้ชิดสนิทสนมกับเจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ ทำให้เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ได้ช่วยกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชจัดการทหารตามแบบตะวันตก ในระยะเวลาต่อมา

เมื่อเจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์สำเร็จการศึกษาในปลายปี พ.ศ. 2435 ก็ได้เดินทางกลับกรุงเทพฯ ในปีนั้น รวมระยะเวลาที่ท่านศึกษาวิชาทหารอยู่ในต่างประเทศ ประมาณ 11 ปี

อาจกล่าวได้ว่าจากการที่เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ได้รับการศึกษาจากต่างประเทศ และศึกษาวิชาทหารก็เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ ก้าวขึ้นไปดำรงตำแหน่ง เสนาบดีในระยะต่อมา ขณะเดียวกันการศึกษาจากยุโรปทำให้รู้ภาษาต่างประเทศหลายภาษา และมีความรู้วิชาการอื่น ๆ ด้วย ซึ่งท่านสามารถนำความรู้เหล่านี้มาใช้เป็นประโยชน์ในการทำงานในระยะหลัง ๆ นอกเหนือจากอาชีพทหาร

### การก้าวสู่ราชการ

ก. กรมยุทธนาธิการ เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ได้เข้ารับราชการในกรมยุทธนาธิการใน พ.ศ. 2436 และได้เลื่อนตำแหน่งทางราชการสูงขึ้นเรื่อย ๆ โดยใน พ.ศ. 2440 ได้ดำรงตำแหน่งรองยกกระบัตรทัพบก ต่อมาใน พ.ศ. 2441 ได้ดำรงตำแหน่งเป็นผู้ช่วยเสนาธิการทหารบก และเป็นอาจารย์สอนวิชาป้อมค่ายในโรงเรียนนายร้อยทหารบกด้วย วิชาป้อมค่ายนี้เดิมเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารบกเป็นผู้สอน ภายหลังได้คัดเลือกข้าราชการในกรมกองต่าง ๆ ที่มีความสามารถและความชำนาญในวิชาทหารต่าง ๆ

มาสอนเป็นพิเศษ<sup>1</sup> ซึ่งเจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ได้รับพระราชทานรางวัลในการสอนชั่วโอม  
ละ 4 บาท<sup>2</sup>

ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้นาย  
พันตรีพระสรวินเสขารุช (จอมพลเจ้าพระยาบดินทร์ ม.ร.ว. อรุณดิกรกุล เกษานุชิต)  
ไปเป็นผู้บัญชาการทหารบกมณฑลกรุงเทพฯ เจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์จึงได้ดำรงตำแหน่ง  
ผู้บังคับกองโรงเรียนนายร้อยทหารบกมณฑลไทย พ.ศ. 2442 และในปีที่ทรงโปรดเกล้าฯ ให้  
เป็นหม่อมราชาพิเศษ<sup>3</sup>

1. การส่งนักเรียนนายร้อยไปศึกษาต่อต่างประเทศ ในระหว่างที่ดำรง  
ตำแหน่งผู้บังคับกองโรงเรียนนายร้อยทหารบก เจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ได้ริเริ่มให้มีการ  
ส่งนักเรียนนายร้อยไปศึกษาต่อยังต่างประเทศโดยเจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์แสดงความเห็นว่า

<sup>1</sup>นายทหารที่เป็นครูอาสาสมัคร 3 นาย คือ

1. ร.อ. หม่อมราชวงศ์สัทธาม สนิทวงศ์ (พล.ท. เจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์)  
สอนวิชาป้อมค่าย

2. นายเรือโท ม.ร.ว. พิณ สนิทวงศ์ (นายพลเรือตรีพระยานาวาพยุห  
พลรักษ์) สอนวิชาสรรพาวุธ (ศาสตราจารย์วิทยา)

3. ร.อ. พระสรรพยุทธิวิธิการ (พล.ท. พระยาสุรเสนา กลิ่น แสงชูโต)  
สอนวิชาภูมิศาสตร์

<sup>2</sup>กจร. ร. 7 ว. 16.2/2, เบญจนาถเจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์.

<sup>3</sup>ข้าราชการในกรมรถไฟและกองทางกรมโยธาเทศบาล, ประวัตินายพลเอก  
เจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์, หน้า 6.

นักเรียนนายร้อยที่ได้ศึกษาวิชาทหารภายในประเทศมีความรู้ในวิชาทหารพอสมควรไม่กว้างขวางเหมือนผู้ที่ออกไปศึกษาวิชาทหารในต่างประเทศ จึงทำรายงานแสดงความคิดเห็นเสนอไปยังผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ และพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดช เสนาธิการทหารบก ปรากฏว่าทรงเห็นชอบด้วย และได้ทำรายงานขึ้นกราบบังคมทูลเมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ. 2442 ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตส่งนักเรียนนายร้อยไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชานุญาตตั้งแต่วันที่ 19 พฤษภาคม พ.ศ. 2442 เป็นอันมา เพราะพระองค์ทรงเห็นว่าการส่งนักเรียนไปเรียนต่อยังต่างประเทศนั้น ประโยชน์ที่จะได้รับคือ นายทหารจะได้รู้ภาษากว่าประเทศและมีความรู้วิชาสามัญทั่วไปนอกเหนือจากวิชาทหารด้วย อันจะทำให้วิชาดีของคนกว้างขวางขึ้น และจะได้เป็นกำลังของชาติต่อไปในภายหน้าด้วย

นักเรียนนายร้อยชุดแรกที่จะออกไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ คือ

1. นักเรียนนายร้อยหม่อมเจ้ามงคลประวัติ สวัสดิ์กฤต ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นสมมตอมรินทร์
2. นักเรียนนายร้อยเพชร บุญยรัตพันธุ์ (พล.ท. พระยารามจุรังค์) บุตรเจ้าพระยาศรีธรรมมาชิราช (เวก บุญยรัตพันธุ์)

โดยได้ไปศึกษาวิชาทหาร ณ ประเทศเยอรมันนี เมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2442<sup>1</sup> ซึ่งทรงเห็นว่าการศึกษาในประเทสนั้นดียิ่งและค่าเล่าเรียนราคาถูก สำหรับเงินค่าเล่าเรียนใช้เงินในกรมยุทธนาธิการปีละประมาณ 8,000 บาท<sup>2</sup>

2. กำเนิดนักเรียนสำรองราชการ ใน พ.ศ. 2446 กรมยุทธนาธิการได้จัดตั้งนักเรียนสำรองราชการขึ้น เพื่อแก้ปัญหาขาดแคลนนายทหาร เพราะโรงเรียนนายร้อย

<sup>1</sup>โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, ประวัติโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, (พระนคร : โรงพิมพ์โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, 2506), หน้า 40.

<sup>2</sup>เรื่องเดียวกัน, หน้า 45.



ทหารบกมีนักเรียนนายร้อยออกมารับราชการเป็นจำนวนมาก แต่ก็ยังไม่พอกับความต้องการ การทำให้ขาดนายทหารที่จะไปบังคับบัญชานายสิบและพลทหารในกองทัพ กรมยุทธนาธิการจึงจัดให้มีนักเรียนสำรองราชการขึ้นโดยให้ศึกษาเล่าเรียนที่โรงเรียนนายร้อยทหารบก

คุณสมบัติของผู้ที่จะสมัครเข้าเป็นนักเรียนสำรองราชการ ต้องเป็นผู้สอบวิชาชั้นประโยคสองของกระทรวงธรรมการได้ และต้องมีคุณสมบัติดังต่อไปนี้คือ

- ก. ต้องเป็นผู้ได้รับอนุญาตจากเสนาธิการทหารบกแล้ว
- ข. เป็นผู้ที่มีมารยาทเรียบร้อย
- ค. ไม่เคยเสียชื่อเสียงอย่างหนึ่งอย่างใด
- ง. เป็นผู้ปราศจากโรคภัยและพิการต่าง ๆ มีร่างกายแข็งแรงซึ่งนายแพทย์ตรวจรับรองแล้ว

จ. สอบวิชาที่เจ้ากรมยุทธศึกษากำหนดให้สอบและสอบได้<sup>1</sup>

การศึกษา เนื่องจากนักเรียนสำรองราชการ เป็นบุคคลที่มีคุณสมบัติสูงจึงไม่ต้องเรียนวิชาสามัญ คงเรียนและฝึกวิชาทหารเท่านั้น เมื่อเรียนจบแล้วมีสิทธิ์เท่ากับนักเรียนนายร้อยทุกประการ สำหรับการฝึกและการดำเนินงานการปกครองนักเรียนสำรองราชการคงให้ผู้บังคับกองโรงเรียนนายร้อยทหารบกเป็นผู้บังคับบัญชาและสั่งการโดยตลอดคือ เจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์ (พันเอกหม่อมชาติเคชอคม) กับพันโทพระสุรเศรษฐชิต

ในการที่กรมยุทธนาธิการจัดตั้งนักเรียนสำรองราชการขึ้น นับว่าเป็นการแก้ปัญหาคารขาดแคลนนายทหารในระบะนั้นได้เป็นอย่างดี กรมยุทธนาธิการรองรับนักเรียนสำรองราชการเมื่อ พ.ศ. 2449 เพราะโรงเรียนนายร้อยทหารบกผลิตทหารได้พอเพียงกับความต้องการของทางราชการแล้ว จึงไม่จำเป็นต้องมีนักเรียนสำรองราชการอีกต่อไป

<sup>1</sup>โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, ประวัติโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า,

จะเห็นได้ว่าในขณะที่เจ้าพระยาวงษาอนุประพิทธ์ดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการโรงเรียนนายร้อยทหารบกซึ่งเป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อที่ประเทศไทยจัดการทหารอย่างใหม่ตามแบบตะวันตก เจ้าพระยาวงษาอนุประพิทธ์ได้เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงผู้หนึ่งในการนี้ ท่านยังคงรับหน้าที่เป็นอาจารย์อยู่ตามเดิม วิชาที่สอนคือวิชาป้อมค่ายและสรรพาวุธวิธี ซึ่งท่านได้รวบรวมและเรียบเรียงทำรว่าด้วยวิชาป้อมค่ายและวิชาสรรพาวุธขึ้น 2 ชุด ซึ่งได้พิมพ์และใช้ในราชการตลอดมาช้านาน

3. การพิจารณาร่างพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร พ.ศ. 2443 ใน พ.ศ. 2446 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนครสวรรค์วรพินิตซึ่งดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารบกได้ย้ายไปทรงบัญชาการทหารเรือ เจ้าพระยาวงษาอนุประพิทธ์จึงได้ดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารบกแทน เจ้าพระยาวงษาอนุประพิทธ์ดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารบกเป็นเวลา 5 ปี แต่ต้องไปปฏิบัติราชการพิเศษประมาณ 4 ปี ก็มีเวลารับราชการตามตำแหน่งเพียงมีเศษ ๆ แต่เจ้าพระยาวงษาอนุประพิทธ์ก็มีบทบาทในการจัดการทหารด้วยโดยได้ร่วมประชุมเพื่อพิจารณาใช้ข้อบังคับลักษณะเกณฑ์ทหาร ณ มณฑลกรุงเก่า และมณฑลนครไชยศรีเมื่อวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ. 2448 ร่วมกับ พลโทพระเจ้าสุทนต์มณีนครไชยศรีผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ พลตรีพระยาสิทธิราชเค.ไชยชัย รองผู้บังคับการกรมยุทธนาธิการ พลตรีพระยาวรรณเดชกัศาวุธ ปลัดทัพบก พลตรีพระยารามคำแหง ผู้บัญชาการทหารบกมณฑลกรุงเก่าจากการประชุมในวันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2448 ที่ประชุมลงมติว่าควรประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารเสียเลย โดยให้ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารในมณฑลที่มีท้องตราใช้ข้อบังคับลักษณะการเกณฑ์ทหาร ร.ศ. 122<sup>1</sup> (ใช้ในมณฑลนครราชสีมา มณฑลนครสวรรค์ มณฑลพิษณุโลก) แล้วนั้นด้วย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำเรื่องนี้เข้าที่ประชุมเสนาบดีในวันที่ 28 สิงหาคม พ.ศ. 2448 ว่าสมควรจะใช้พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารหรือไม่ประการใด

<sup>1</sup> กจข. ร. 5 ก. 13.1/6, รายงานการประชุมในการที่จะใช้ข้อบังคับลักษณะเกณฑ์ทหารมณฑลกรุงเก่าและมณฑลนครไชยศรี (25 กรกฎาคม ร.ศ. 124).

ที่ประชุมเห็นชอบด้วย เพราะฉะนั้นจึงโปรดเกล้าฯ ให้กรมยมนาธิการร่างกฎเสนาบดีขึ้น เพื่ออธิบายวิธีการจัดพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ร.ศ. 124. เพื่อใช้เป็นส่วนหนึ่งของพระราชบัญญัติ กฎเสนาบดีนี้ให้ประกาศใช้ในราชกิจจานุเบกษาเมื่อวันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ. 2448<sup>1</sup> โดยได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารตามบทแตกต่าง ๆ เช่น มณฑลนครสวรรค์ มณฑลพิษณุโลก มณฑลราชบุรี และใช้พระราชบัญญัตินี้ตลอดราชอาณาจักร พ.ศ. 2459<sup>2</sup>

จะเห็นได้ว่าในการจัดการทหารตามแบบตะวันตกนี้ เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ ได้เป็นกำลังสำคัญคนหนึ่ง ซึ่งผลสำเร็จแห่งการจัดราชการทหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้อาศัยความร่วมมือของนายทหารระดับต่าง ๆ ซึ่งปรากฏหลักฐานยืนยันในหนังสือประวัติจอมพลพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ<sup>3</sup>

ข. ราชการพิเศษ เนื่องจากเจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ได้ศึกษาอยู่ในต่างประเทศเป็นเวลานาน ทำให้เป็นผู้มีความรู้ในด้านต่างประเทศ และรู้ภาษาต่างประเทศหลายภาษา เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้ช่วยราชการพิเศษในกระทรวงต่างประเทศอีกหลายครั้ง ซึ่งส่วนใหญ่ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาราชการในกระทรวงต่างประเทศ เช่น ใน พ.ศ. 2436 รัฐบาลฝรั่งเศสได้แต่งตั้งนาย

<sup>1</sup> ภารดี มหาจันทร์, " การปฏิรูปการทหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, " (วิทยานิพนธ์ชั้นปริญญาโทบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2520), หน้า 287.

<sup>2</sup> กระทรวงกลาโหม, ที่ระลึกวันสถาปนากระทรวงกลาโหม ฉลองหกสิบปี กระทรวงกลาโหม พ.ศ. 2496 ของ พลโท จอมพล ป. พิบูลสงคราม (พระนคร : ม.ป.ท., 2496), หน้า 196.

<sup>3</sup> สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, พระประวัติจอมพลพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช, หน้า 40 - 45.



เลอว์เมียเคอวิลีเออร์ เป็นอัครราชทูตพิเศษเข้ามาทำสนธิสัญญาเรื่อง เขตแดนฝั่งแม่น้ำโขง ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาวางษาานุประพัทธ์ช่วยราชการในกระทรวงต่างประเทศ ในการทำสนธิสัญญาระหว่างไทยกับฝรั่งเศส และทรงโปรดเกล้าฯ ให้นั่งในที่ประชุมปรึกษา สนธิสัญญาด้วย

พ.ศ. 2447 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาวางษาานุประพัทธ์เป็นข้าหลวงใหญ่ปักปันเขตแดนระหว่างไทยกับแคว้นอินโดจีนตอนเหนือ (หลวงพระบาง) และทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีศ.เตอร์โรบิน (Mr. Robins) ที่ปรึกษาากฎหมายกระทรวงมหาดไทย พระยาบรมบาทบารุง<sup>1</sup> หลวงวิสุตรโกษา หลวงจินคารักษ์ และนายร้อยโทผาด<sup>2</sup> รวม 5 นาย เป็นข้าหลวงรอง ในการที่ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาวางษาานุประพัทธ์เป็นข้าหลวงใหญ่ปักปันเขตแดนระหว่างไทยและอินโดจีนนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ดังต่อไปนี้

สวนกุสึค

ถึงกลาง

ในการปักปันเขตแดนฝรั่งเศสครั้งนี้ ข้าไม่เห็นคนอื่นเหมาะกว่าเจ้า ๆ มีเชื้อสายทั้งสองฝ่าย ข้างฝ่ายจีนบุตรหมอสาย<sup>3</sup> ก็เข้าใจชัดเจน ฝ่ายพระตะบอง ก็เข้าใจชัดเจน ทั้งเชื่อในอภัยไศรยและความไหวพริบของเจ้า ไคสังยุทธนาธิการให้เจ้าไป ข้อที่จะรู้ต้นลึกหนามบางให้ตลอดละเอียดนั้น ให้ไปหากรมหลวงคำรง เชื่อว่าเจ้าคงจะเต็มใจด้วยเป็นราชการแผ่นดินแท้

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

วันที่ 19 ธันวาคม 1234

<sup>1</sup>พระยาประชาติพิบริบาล, (แย้ม แสงชูโต)

<sup>2</sup>พลโทพระยาเทพหัสดิน (ผาด เทพหัสดิน ณ อยุธยา)

<sup>3</sup>พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์

<sup>4</sup>ข้าราชการในกรมรถไฟและกองทางกรมโยธาเทศบาล, ประวัตินายพลเอก

จากหลักฐานนี้จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไว้วางใจ และเชื่อในความสามารถของท่านว่าจะทำการได้สำเร็จ เพราะเจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ มีความรู้ในภาษากวางประเทศคือภาษาฝรั่งเศสเป็นอย่างดี จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้รับหน้าที่นี้ เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์และข้าหลวงรองได้ทำการเป็นเวลา 3 ปีติดต่อกัน<sup>1</sup>

ต่อมาใน พ.ศ. 2450 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้แทนรัฐบาลอันมีอำนาจเต็มออกไปประชุมในการประชุมใหญ่ครั้งที่ 2 ณ กรุงเฮก และให้ตั้งผู้ช่วย 2 นาย คือ นายร้อยเอกหลวงภูวนารถนฤบาล<sup>2</sup> กับมิสเตอร์คอเรลลี (Mr. Corally) ที่ปรึกษาสถานทูตไทยประจำกรุงปารีส เนื่องจากการประชุมครั้งนี้เกี่ยวข้องกับกิจการทหาร พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการพระนครในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรปทรงเห็นว่าสมควรให้เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ เป็นผู้แทนใหม่มีอำนาจเต็มในการประชุมใหญ่ รวมระยะเวลาที่ไปราชการครั้งนี้ประมาณ 8 เดือน

อาจกล่าวได้ว่าการที่เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ได้รับมอบหมายหน้าที่ดังกล่าวนี้ เพราะท่านมีความรู้ภาษากวางประเทศเป็นอย่างดี รู้กิจการทหารในต่างประเทศเพราะท่านเคยศึกษาวิชาทหารอยู่ในต่างประเทศเป็นเวลานาน ขณะเดียวกันเจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์เคยทูลเกล้าฯ ถวายรายงานทหารในต่างประเทศมาก่อน จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้ช่วยราชการพิเศษในกระทรวงต่างประเทศ

ค. กระทรวงเกษตร เมื่อกระทรวงเกษตรได้ตั้งขึ้นใหม่ใน พ.ศ. 2442 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์

<sup>1</sup> ประหยัด ศ. นาคะนาท, ความเมืองเรื่องเขาพระวิหาร (ฉบับที่ : โรงพิมพ์ ป. ชีตนาและการพิมพ์, 2505), หน้า 210.

<sup>2</sup> นายพลโท พระยาเทพหัสดิน (ยาก เทพหัสดิน ณ อยุธยา).

(ม.ร.ว. หลาน กุญชร) เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการมาดำรงตำแหน่งเสนาบดี<sup>1</sup> ซึ่งเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ได้จักราชการงานในกระทรวงเกษตรให้เจริญก้าวหน้าและเปลี่ยนแปลงปรับปรุงวิธีการบางอย่าง เช่น จักเรื่องการออกโฉนดที่ดินจนได้ตั้งเป็นกรมทะเบียนที่ดิน ประกาศแก่วิธีและพิทักษ์เก็บเงินค่านา ซึ่งเดิมเก็บจากข้าวเปลือกที่ราษฎรทำนาได้ไร่ละ 2 ถึง และบังคับซื้อข้าวขึ้นวางหลวงในราคาถึงละ 4 อัฐ อีกไร่ละ 2 ถึง ซึ่งวิธีการดังกล่าว ราษฎรเคืองร้อนและไม่สะดวก จึงให้เปลี่ยนวิธีเก็บเงินค่านาแทนทางข้าว กำหนดพิทักษ์ไร่ละสลึงเพียงเป็นต้น แต่ปรากฏว่าเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ป่วยไม่สามารถมาปฏิบัติราชการที่กระทรวงได้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเกรงว่ากระทรวงเกษตรจะล้ม และถ้าให้พระยาศรีสุนทรโวหารปลัดมณฑลองค์การแทนเกรงจะไม่สำเร็จเพราะเป็นงานหนักมาก และพระยาศรีสุนทรโวหารไม่มีความรู้ในภาษาต่างประเทศ และคงไม่สามารถบังคับบัญชาชาวต่างประเทศได้ นอกจากนั้นในระยะนี้ราชการในกระทรวงเสื่อมลงแผนที่หลังโฉนดผิดพลาดมาก จำนวนโฉนดที่ออกลดลง อีกประการหนึ่งในปีนี้กระทรวงเกษตรถูกตัดงบประมาณมาก ซึ่งจะต้องจักราชการใหม่ตั้งกรมแผนที่ กองข้าหลวงเกษตร การจักก่าล้างคน สำหรับราชการในกรมคลองมีสเตอร์โฮมัน วันเคอร์ ไฮเด (Mr. Homan Vander Hieder) เจ้ากรมตั้งโครงการชลประทานไว้หลายโครงการ ซึ่งกระทรวงพระคลังมหาสมบัติไม่อนุมัติเพราะไม่ทำอะไรเป็นขึ้นเป็นอัน ประการสุดท้ายมีสเตอร์เกรแฮม (W.A. Gragam) ซึ่งไปช่วยราชการกระทรวงมหาดไทยจะกลับเข้ามาบริหารราชการในกระทรวงเกษตรอีก จึงทรงเห็นควรตั้งตำแหน่งผู้ช่วยเสนาบดี และทรงเห็นว่าเจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์คงจะทำการได้ดี เพราะเป็นคนซื่อตรง ใจคอมั่นคง ได้เคยปฏิบัติราชการที่สำคัญหลายครั้ง<sup>2</sup> พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงขอตัวเจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์จากพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นนครไชยศรีสุรเดชผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ ในขณะเดียวกัน

<sup>1</sup> กจ. ร. 5 กษ. 1/3, ประกาศตั้งกระทรวงโยธาธิการและประกาศเปลี่ยนแปลงตำแหน่งเสนาบดี.

<sup>2</sup> กจ. ร. 5 กษ. 2/1, รายงานเสนาบดีสภา (13 พฤษภาคม ร.ศ. 128)

ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึง เจ้าพระยาวงษาอนุประสิทธิ์เพื่อให้มารับราชการในกระทรวง เกษตร  
ความว่า

ถึง หม่อมชาติ เกษอุดม

ควยเห็นว่าการราชการในกระทรวง เกษตรราธิการ เวลาคี้ เสนาบดีป่วยการ ชัยบจะ  
เชื่อมลง ควยกำลังแลอำนาจปลัดทูลฉลอง โภพแก่การที่จะให้สำเร็จตลอดไปได้  
เห็นว่าเจ้า เป็นผู้ซึ่งสมควรจะรับราชการในกระทรวง เกษตร จึง ขอตั้งให้ เป็นตำแหน่ง  
ผู้ช่วยเหนือปลัดทูลฉลองรอง เสนาบดี ให้ทำการหน้าที่ เสนาบดี ใ้มีอำนาจใน  
เวลาที่ เสนาบดีป่วย ถ้า เสนาบดีมาบังอ้อพิศได้ให้ เป็นหน้าที่ที่จะบังคับบัญชากรม  
ซึ่งมีลกต่าง ประเทศในกรม เป็นหน้าที่ประสงค์ แล เป็นผู้ช่วยแลปลัดทูลฉลอง เสนาบดี  
บังคับบัญชาราชการให้ทั่วกระทรวง<sup>1</sup>

จะเห็นได้ว่า การตั้งตำแหน่งผู้ช่วยราชการกระทรวง เกษตรขึ้นเป็นครั้งแรก  
เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เชื่อในความสามารถของ เจ้าพระยาวงษา  
อนุประสิทธิ์ว่าคงสามารถปฏิบัติราชการในกระทรวง เกษตรให้ดำเนินการสำเร็จต่อไปได้  
และเจ้าพระยาวงษาอนุประสิทธิ์คงจะบังคับบัญชาชาวต่างประเทศได้ จึงทรงโปรดเกล้าฯ  
ให้ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยเสนาบดีเมื่อวันที่ 13 พฤษภาคม พ.ศ. 2452<sup>2</sup>

ต่อมาในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2452 ท่านได้ก้าวขึ้นมาสู่ตำแหน่งสูงสุดทางราชการ  
คือเป็นเสนาบดีกระทรวง เกษตรเมื่ออายุได้ 43 ปี ซึ่งนับว่าเป็นความก้าวหน้าที่ไม่ซ้ำไปนัก  
สำหรับตัว เจ้าพระยาวงษาอนุประสิทธิ์และการที่ท่านยังอยู่ในวัยหนุ่มอาจกล่าวได้ว่าทำให้ท่าน  
ได้ใช้สติปัญญาและความสามารถปฏิบัติราชการให้เกิดประโยชน์ต่อประเทศชาติได้อย่างเต็มที่

จะเห็นได้ว่าการที่เจ้าพระยาวงษาอนุประสิทธิ์ได้ดำรงตำแหน่ง เสนาบดีกระทรวง  
เกษตร เพราะปัจจัยดังต่อไปนี้คือ

<sup>1</sup> กจข. ร. 5 กษ. 2/2, เรื่องเดียวกัน.

<sup>2</sup> "ประกาศตั้ง เสนาบดีกระทรวง เกษตรราธิการ," ราชกิจจานุเบกษา

ก. ความใกล้ชิดกับพระองค์และการสนับสนุนจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ข. วงศ์สกุลมีส่วนช่วยเสริมบทบาทการรับราชการของเจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์

ค. การศึกษาจากต่างประเทศและมีความรู้ภาษาอังกฤษดี ซึ่งเหมาะกับการรับราชการในกระทรวงที่มีที่ปรึกษาเป็นชาวต่างประเทศ ซึ่งจากรายงานการวิจัยของ ดร. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ นักวิชาการ เรื่องผู้นำแต่ละรุ่นในประวัติศาสตร์กล่าวว่า การศึกษามีความสำคัญมากในการที่จะส่งคนให้ขึ้นมาเป็นผู้นำ เพราะในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวลัทธิอาณานิคมได้ปรากฏตัวให้เห็นชัดโดยเฉพาะอย่างยิ่งการคุกคามจากอังกฤษ ฝรั่งเศส ซึ่งกลายเป็นผลกระทบในก้านการศึกษาของผู้นำฝ่ายไทย เพื่อที่จะตอบโต้กับอิทธิพลนี้ ผู้นำไทยได้ยอมรับการศึกษาตามแบบตะวันตก และได้มีการส่งบุตรหลานไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ การศึกษาจากต่างประเทศจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญของบุคคลที่จะก้าวขึ้นไปดำรงตำแหน่ง เสนาบดี<sup>1</sup>

ในระหว่างที่ดำรงตำแหน่ง เสนาบดีกระทรวงเกษตร พ.ศ. 2452 - พ.ศ. 2455 ปัญหาหนักที่สุดคือ ปัญหาเกี่ยวกับสภาพความยากจนของชาวนาเนื่องจากกรท่นาไม่ได้ผล เพราะประสบภัยจากธรรมชาติ เจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ได้พยายามช่วยเหลือชาวนาทั้งทางตรงและทางอ้อมเพื่อให้สภาพของชาวนาดีขึ้น เช่น จัดให้มีงานแสดงกสิกรรมและพาณิชยกรรม การแยกธาคู่ข้าว ซึ่งเจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ได้อาศัยพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทรงให้คำแนะนำตั้งแต่อ่อนช่วยให้ราชการในกระทรวงเกษตรดำเนินไปด้วยดี

ง. กระทรวงคมนาคม อย่างไรก็ตาม เจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ดำรงตำแหน่ง เสนาบดีกระทรวงเกษตรไม่นาน ใน พ.ศ. 2455 ท่านได้ดำรงตำแหน่ง เสนาบดีกระทรวง

<sup>1</sup>ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, "ผู้นำแต่ละรุ่นในประวัติศาสตร์," วารสารธรรมศาสตร์ 3 (พฤษภาคม 2517) : 100.



โยธาธิการ ซึ่งปรากฏว่าใน พ.ศ. 2454 ก่อนที่เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์จะมาคำร่างตำแหน่ง เสนาบดี พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดแบ่ง ส่วนราชการในกระทรวงโยธาธิการใหม่ โดยโอนกรมคลองจากกระทรวงเกษตราธิการมาขึ้นอยู่กับกระทรวงโยธาธิการอีกกรมหนึ่ง เรียกว่า กรมทาง มีหน้าที่สร้างทางบกทางน้ำ ส่วน การขุดคลองหรือซ่อมแซมทางน้ำอันเป็นประโยชน์แก่การเพาะปลูกนั้นคงอยู่ในหน้าที่ของ เสนาบดี กระทรวงเกษตราธิการ และให้กรมคลองเป็นผู้จัดทำต่อไป ขณะเดียวกันให้ยกกรมโยธา- ธิการออกจากกระทรวงโยธาธิการโดยแยกการช่างก่อสร้างส่วนหนึ่งมาสมทบกับกรมสุขาภิบาล กระทรวงนครบาล แยกการช่างที่เป็นประณีตศิลป์ไว้ส่วนหนึ่ง และโอนกรมพิพิธภัณฑสถาน กระทรวงธรรมการมาตั้งขึ้นเป็นกรมศิลปากร มีผู้บัญชาการขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์<sup>1</sup>

ส่วนการสร้างและบำรุงทางน้ำทางบกในหัวเมือง ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เลือก หมายบุคคลผู้ชำนาญในการช่างขึ้นประจำมณฑลละนายหนึ่งหรือมากกว่าตามแต่จะเห็นสมควร เมื่อได้จัดรูปการงานในกระทรวงโยธาธิการแล้วให้เปลี่ยนนามกระทรวงโยธาธิการเป็น กระทรวงคมนาคมตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2455

เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ได้คำร่างตำแหน่ง เสนาบดีกระทรวงคมนาคมตลอดมา จนถึงวันที่ 28 มีนาคม พ.ศ. 2468 รวมเป็นเวลา 13 ปี จึงได้ลาออกจากราชการ รับพระราชทานเบี้ยบำนาญปีละ 16,000 บาท<sup>2</sup> ทั้งนี้เพราะว่ามีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบ การบริหารของกระทรวงคมนาคม กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง พระราชดำริเห็นว่าการค้าขายในประเทศไทยเจริญขึ้น การงานในกระทรวงคมนาคม และกระทรวงพาณิชย์มีลักษณะคล้ายคลึงกันยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน กล่าวคือ บำรุงส่งเสริมการ

<sup>1</sup>กระทรวงเกษตราธิการ, ประวัติกระทรวงเกษตราธิการ, พิมพ์ในงานเปิดศักราชที่ทำการกระทรวงเกษตราธิการ 1 เมษายน 2500 (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2499), หน้า 108 - 111.

<sup>2</sup> กจช. ร. 7 ว. 11.2/2, เบี้ยบำนาญเจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์.

คำขายด้วยกันทั้ง 2 ฝ่าย จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้ยุบเลิกกระทรวงคมนาคม โอนกิจการของ  
กระทรวงคมนาคมไปรวมกับกระทรวงพาณิชย์ พระราชทานนามว่า กระทรวงคมนาคมและพาณิชย์--  
การตั้งแต่เดือนเมษายน พ.ศ. 2469<sup>1</sup> การที่เจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ลาออกจากราชการ  
จากกล่าวได้ว่า เพราะรับราชการมานาน อายุมากแล้ว และเพื่อเปิดโอกาสให้ผู้อื่นเข้ารับ  
ตำแหน่งแทน เพราะพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธินซึ่งดำรงตำแหน่ง  
ผู้บัญชาการกรมรถไฟหลวงอยู่ขณะนั้นทรงมีความสามารถพอที่จะดำรงตำแหน่ง เสนาบดีกระทรวง  
คมนาคมและพาณิชย์การได้

ท่านได้กลับเข้ามาดำรงตำแหน่งทางราชการอีกครั้งหนึ่งภายหลังจากการเปลี่ยนแปลง  
การปกครอง พ.ศ. 2475 โดยที่ได้มีการใช้พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยาม  
ชั่วคราวเมื่อวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ซึ่งกำหนดให้รวมกระทรวงเกษตร กระทรวง  
คมนาคมและพาณิชย์การ เป็นกระทรวงเดียวกัน เรียกว่า กระทรวงเกษตรพาณิชย์การ  
ตั้งแต่วันที่ 29 มิถุนายน พ.ศ. 2475<sup>2</sup> และให้เจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ดำรงตำแหน่ง  
เสนาบดี<sup>3</sup>

จะเห็นได้ว่า เจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ได้เข้ามาดำรงตำแหน่ง เสนาบดีกระทรวง  
เกษตรพาณิชย์การอีกครั้งหนึ่งเพราะท่านเคยดำรงตำแหน่งนี้มาก่อน และรู้ระเบียบการงาน  
ในกระทรวงเป็นอย่างดี จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่ง เสนาบดี

<sup>1</sup>ข้าราชการในกรมรถไฟและกองทางกรมโยธาเทศบาล, ประวัติคนายพลเอก  
เจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์, หน้า 86.

<sup>2</sup>กระทรวงเกษตร, ประวัติกระทรวงเกษตร ที่ระลึกครบรอบ 75 ปี เมษายน  
2500 (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2509), หน้า 81.

<sup>3</sup>"ประกาศตั้ง เสนาบดีกระทรวงเกษตรพาณิชย์การ," ราชกิจจานุเบกษา  
49 (29 มิถุนายน 2475) : 180.

ต่อมาในวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับถาวร จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์ ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรพยานิชยการต่อไป แต่เมื่อมีการเปลี่ยนนาม กระทรวงเกษตรพยานิชยการเป็นกระทรวงเศรษฐการและจัดหน้าที่ส่วนราชการใหม่ในวันที่ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2476<sup>1</sup> ท่านจึงลาออกจากราชการในวันที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2476

กล่าวโดยสรุป เจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์รับราชการทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน ทางฝ่ายพลเรือนท่านได้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีถึง 2 กระทรวง เจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์ ได้มีบทบาทในงานราชการทั้งด้านการเกษตรและการสาธารณสุขโลก ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการดำเนินชีวิตของคนไทย ปรากฏว่าแนวความคิดบางประการของท่านเป็นที่ยอมรับมาเป็น แนวปฏิบัติในสมัยต่อมา ดังจะได้กล่าวถึงในบทต่อไป

ความสามารถอีกประการหนึ่งของเจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์ คือ ท่านเป็นนักการศึกษา โดยได้พยายามรวบรวมและแต่งตำราขึ้น เช่น เมื่อรับราชการในกรมยุทธนาธิการ ได้เป็นอาจารย์ในโรงเรียนนายร้อยทหารบก และขณะที่ดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารบก ก็ได้คิดจัดตั้งโรงเรียนเสนาธิการทหารขึ้น ท่านสอนวิชาที่เรียกว่า เสนาธิการกิจด้วยตนเอง ต่อมาเมื่อเกิดสงครามระหว่างรัสเซียและญี่ปุ่นใน พ.ศ. 2447 ท่านได้เรียบเรียงตำรา เรื่องการรบระหว่างรัสเซียและญี่ปุ่นขึ้นลงพิมพ์ในหนังสือยุทธโทษ<sup>2</sup> เพื่อเผยแพร่ให้นายทหาร

<sup>1</sup>"การจัดราชการในกระทรวงเกษตรพยานิชยการ," ราชกิจจานุเบกษา

50 (3 พฤษภาคม 2476) : 172.

<sup>2</sup>ยุทธโทษ เป็นหนังสือพิมพ์ของทหารออกครั้งแรกปี พ.ศ. 2435 ในสมัยเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นผู้บัญชาการทหารบก ออกเป็นรายเดือน ภายประสงค์จะให้นายทหารได้รับทราบข่าวทางราชการ และทราบวิทยาการของทหารตามแบบหนังสือ อามี แอนด์ นาวิ แมกกาซีน (Army and Navy Magazine) ของอังกฤษ

ทราบถึงยุทธวิธีการรบใหม่ ๆ นอกจากนั้นในระยะที่ท่านดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวง  
เกษมศรีก็ได้จัดการรวบรวมและเรียบเรียงประวัติกระทรวงเกษมศรีขึ้นเป็นครั้งแรก เพื่อ  
ประกาศความสำคัญของกระทรวงเกษมศรี และเป็นการสำรวจงานของกระทรวงเกษมศรี  
ตั้งแต่เดิมถึงสมัยที่ท่านเข้ารับราชการ

### การรับพระราชทานบรรดาศักดิ์

ในชีวิตการรับราชการของเจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ ท่านได้รับพระราชทาน  
บรรดาศักดิ์ดังนี้คือ

พ.ศ. 2442 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เป็นหม่อมราชาภิเษกคุณ<sup>1</sup>

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณาเห็นว่าเจ้าพระยา  
วงษาอนุประพัทธ์ได้รับราชการในตำแหน่งสำคัญหลายตำแหน่ง เช่น ผู้ช่วยยกกระบี่ครุฑพอก  
เสนาธิการทหารบก ผู้บังคับกองโรงเรียนทหารบก ผู้ช่วยเสนาบดีกระทรวงเกษมศรี  
และยังช่วยราชการพิเศษในกระทรวงต่างประเทศอีกหลายครั้ง จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้  
เลื่อนยศเป็นพระยาใน พ.ศ. 2452<sup>2</sup>

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณาเห็นว่าเจ้าพระยา  
วงษาอนุประพัทธ์ได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า  
เจ้าอยู่หัวทั้งราชการฝ่ายทหารและพลเรือนให้สำเร็จตามพระราชประสงค์เป็นอันมาก จึง  
ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนยศเป็นเจ้าพระยาใน พ.ศ. 2454<sup>3</sup>

<sup>1</sup>ข้าราชการกรมรถไฟและกองทางกรมโยธาเทศบาล, ประวัตินายพลเอกเจ้า  
พระยาวงษาอนุประพัทธ์, หน้า 6.

<sup>2</sup>เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

<sup>3</sup>กจช. ร. 6 ว. 12/6, ประกาศตั้งพระยาวงษาอนุประพัทธ์เป็นเจ้าพระยา  
(9 - 19 กันยายน พ.ศ. 2454).

### ชีวิตครอบครัวและบ้านปลายแห่งชีวิต

เจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ได้ทำการสมรสกับนางสาวทาด สิงหเสนี (ได้รับพระราชทานยศเป็นท่านผู้หญิงวงษานุประพัทธ์) ธิดาพระยามรงค์ เรืองฤทธิ์ (เอม สิงหเสนี) เมื่อ พ.ศ. 2437 ซึ่งมีบุตรธิดาหลายคน นอกจากนั้นยังมีบุตรธิดากับภรรยาอื่น ๆ อีก<sup>1</sup>

ในระยะเวลาที่เจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ยังมีชีวิตอยู่ ท่านและบรรดาโอรสธิดาและพระนัดดาในพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ได้อุทิศวังแห่งหนึ่งซึ่งเป็นส่วนหนึ่งแห่งกองมรดก ให้ตั้งเป็นสถานศึกษาโดยเห็นพร้อมกันว่าประเทศบ้านเมืองไทยเจริญได้ทันกาลสมัยย่อมอาศัยพลเมืองที่ได้รับการศึกษามีการอบรมดี ซึ่งในระยะนั้นรัฐบาลได้ตั้งโรงเรียนสำหรับกุลบุตรขึ้นแล้วเป็นจำนวนมาก แต่โรงเรียนสำหรับสั่งสอนกุลสตรีให้มีความรู้ทัดเทียมกับกุลบุตรนั้นยังมีจำนวนน้อยอยู่ กองมรดกจึงได้อนุมัติให้ตั้งเป็นโรงเรียนสำหรับสอนกุลสตรี พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นชัยนาทนเรนทรพระนัดดาจึงได้นำความกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวขอรับพระราชทานนามสำหรับโรงเรียนที่จะตั้งขึ้น ทรงโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามว่าโรงเรียนสายปัญญา เพื่อเป็นที่ระลึกในพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์สืบต่อไป ต่อมาในวันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ. 2460 โรงเรียนได้เปิดรับนักเรียนเข้าเรียนพลางก่อน และในวันที่ 18 พฤษภาคม พ.ศ. 2461 ได้ทำพิธีเปิดเป็นทางการโดยจอมพลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ซึ่งโรงเรียนสายปัญญาได้ทำการสอนกุลธิดามาจนถึงปัจจุบันนี้

เจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม พ.ศ. 2483 ด้วยโรคชราหัวใจพิการ รวมอายุประมาณ 74 ปี วันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2483 เวลาค่ำ พระราชทานอาบน้ำศพ และพระราชทานโกศ มณฑปพร้อมทั้งเครื่องประดับตามเกียรติยศ พระราชทานไตรของหลวง 10 ไตร บังสุกุลปากโกศ พระสงฆ์สวดพระอภิธรรมและรับพระราชทานฉันทน์เข้า 4 รูป เพล 4 รูป มีกำหนด 7 วัน กับโปรดเกล้าฯ ให้มีประโคมตลอด 7 วัน.

<sup>1</sup> ประยูทธ สิทธิพิณธ์, โฉมหน้าประวัติศาสตร์ชุกขุนนางสยาม (พระนคร : สำนักพิมพ์สยาม, 2520), หน้า 200.